

Тема 13. Українська культура ХХ ст.

Мета: навчальна - узагальнити і систематизувати знання з теми; формувати вміння пояснювати, аналізувати навчальний матеріал, робити висновки та узагальнення; працювати з ілюстраціями, картиною, картою; правильно застосовувати лічбу років; пояснювати на прикладах поняття та терміни; формувати пізнавальний інтерес студентів та залучати їх до культурних надбань поколінь.

Виховна – виховувати інтерес до історії Батьківщини, вміння критично мислити та об'єктивно оцінювати історичні факти, робити висновки.

Тип заняття: вивчення нового матеріалу.

Основні поняття: українізація,

коренізація, меценатство, колекціонери, мистецький авангард.

Обладнання: карта, підручник Війтович В. «Культурологія».

Хід заняття

1 Організаційний момент.

2 Актуалізація опорних знань студентів.

Тестовий контроль.

3 Мотивація пізнавальної діяльності.

4 Виклад нового матеріалу.

1 Відродження української культури в період національно – демократичної революції: освіта, вища школа, наукова література, театр, музика, преса, книгодрукування.

2 Образотворче мистецтво початку ХХ ст.. Навчальні заклади для жінок. Музейна справа в Україні.

3 Меценати та колекціонери.

4 Українізація. Національні меншини. Преса, книгодрукування.

5 Література і театр на тлі нових національних та соціальних реалій. Український мистецький авангард та його доля. Архітектура.

6 Українська культура в 30 – ті рр..

7 Культура України в роки війни.

Самостійна робота студентів.

Культура повоєнного часу. Шістдесятники. Українська культурна парадигма др.пол. ХХ ст. Культура в часи перебудови та становлення незалежності України.

5 Закріплення вивченого матеріалу.

Які досягнення в культурі були в роки революції?

Які особливості культурного розвитку в 30 –ті роки.?

У XIX - на початку ХХ ст. українська культура досягла свого розквіту. Це був період, позначений зростанням національної самосвідомості. На цій хвилі розгортається творчість цілої плеяди українських митців, які збагатили вітчизняну духовну скарбницю. ХХ століття для України стало

часом великих випробувань, важливих суспільно-політичних подій, що часто призводили до знищення засад національно-культурного буття, були згубними для діячів культури та не сприяли збереженню культурних цінностей. Та незважаючи на складні катаклізми, українська культура продовжувала плідно розвиватися. Незважаючи на урядові заборони, розширювалася сфера вживання української мови. Розвиткові українського книгодрукування перешкоджала цензура, яка постійно обмежувала видання книжок українською мовою. Рідною мовою заборонялося користуватися під час проведення наукових та громадських заходів. Проте українська мова поступово проникає в різні сфери народного буття. Прогресивні діячі відстоювали право на навчання в школах рідною мовою; були створені україномовні підручники для початкової школи. У Львівському та Чернівецькому університетах існували українознавчі кафедри. Під час революції 1905-1907 рр. в Україні поширюється діяльність "Просвіт", що видавали літературу українською мовою, читали лекції, відкривали бібліотеки. Діяльність "Просвіт" часто була пов'язана з національно-визвольною боротьбою. На початку XX ст. у Західній Україні поширюється січовий рух, що орієнтувався на відродження традицій запорізької військової справи. Значну роль у пропаганді української літератури, досліджень з історії, археології, етнографії відіграли журнали "Киевская старина", "Українська хата", "Літературно-науковий вісник". На Заході України національно свідомі наукові сили об'єдналися в Наукове товариство ім. Т. Шевченка (1892, діє донині). На Сході України (у Києві, Харкові, Одесі) також існували наукові товариства, що сприяли поширенню технічних знань, вивченню та охороні пам'яток старовини. Бурхливим було мистецьке життя на початку XX ст. У цей час працюють класики української літератури - І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, письменники молодшої генерації - В. Винниченко, О. Олесь, В. Стефаник; корифеї українського театру М. Кропивницький, М. Старицький, М. Садовський, М. Заньковецька; композитори М. Лисенко, К. Стеценко, С. Людкевич, О. Кошиць; художники В. Кричевський, Г. Нарбут, М. Бойчук. Українська культура початку XX ст. розвивалася у руслі загальносвітових тенденцій, тяжіючи до авангарду. Так, українські письменники Східної України, об'єднані навколо журналу "Українська хата" (А. Кримський, М. Вороний, М. Філянський, Г. Чупринка тощо), утверджували потребу в творенні нових суспільних і національних форм буття. У руслі авангарду розвивався український живопис початку XX століття. Молоді художники відмовлялися від академічних традицій, намагалися в нових естетичних формах вирішити складні проблеми, що поставали перед суспільством. Український образотворчий авангардєднав нашу культуру з європейською. Українське мистецтво початку XX

ст. було вищим щаблем розвитку нашої культури. Вона намагалася подолати традиційні стереотипи; акцентувала увагу не на відображенні довколишнього світу, а на відтворенні внутрішнього світу людини. У 1917 р. широкі народні маси пов'язували свої сподівання на духовне розкріпачення, на вільний розвиток української культури з боротьбою за демократизацію громадського життя. З часу утворення Центральної Ради (3 березня 1917 р.) почалася активна державна підтримка української культури. Керівництво Центральної Ради підтримувало загальнодемократичні вимоги про скасування будь-яких обмежень щодо української мови, культури, суспільно-політичного життя. Центральна Рада проводила активну політику на ниві освіти. Було взято курс на створення єдиної народної загальноосвітньої школи. Послідовно проводилася українізація освіти, чому сприяв I Всеукраїнський педагогічний з'їзд (квітень 1917р.) та Всеукраїнський учительський з'їзд (серпень 1917р.). На місцях створювалися бібліотеки та готувалися передумови для початку викладання з 1 вересня 1917 р. у початкових школах українською мовою. У гімназіях та середніх школах запроваджувалося вивчення української мови, літератури та історії. У 1917р. у Україні почав виходити педагогічний журнал "Вільна українська школа". Відбувалася українізація вищої школи. У вузах запроваджувалася змішана мова викладання, були створені українознавчі кафедри. За Центральної Ради в Україні з'явилися нові вищі навчальні заклади: Київський український народний університет, Київський юридичний інститут, Київський географічний інститут, Кам'янець-Подільський український народний університет, Херсонський педагогічний інститут. 5 грудня 1917 р. було засновано Українську Академію мистецтв, що давала вищу художню освіту. Першим ректором Академії став Ф. Кричевський, професорами були українські художники М. Бойчук, В. Кричевський, Г. Нарбут, О. Мурашко та інші. Пожвавилася театральна діяльність. За ініціативи [Леся Курбаса](#) у Києві було створено Молодий театр, довкола якого об'єдналися обдаровані актори молодшого покоління. Керівництво Української Центральної Ради усвідомлювало необхідність охорони пам'яток старовини і мистецтва. Продовжували існувати старі та відкривалися нові краєзнавчі та історичні музеї, працювали Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, Одеське товариство історії і старожитностей. Події громадянської війни в Україні не сприяли розвитку культури, спричинили до припинення функціонування багатьох культурно-освітніх закладів. Громадянська війна розкидала українську інтелігенцію по різних угрупованнях, примусивши спрямувати зусилля не стільки на національно-культурні відродження, скільки на боротьбу за власне виживання. Культурний розвиток України у 20-і роки

— один з разючих феноменів української історії. Країна, що пережила найважчу війну, вимушена відновлювати абсолютно зруйновану економіку, яка втратила багатьох видатних вчених, письменників (загибель, еміграція), переживає справжній культурний злет. Справа в тому, що революція привела в рух різні соціальні сили, дала відчуття свободи, створення нового, незвіданого. Серед майстрів культури були і гарячі прихильники нової влади, і аполітичні люди, і противники більшовизму, які в розвитку національної культури вбачали певну альтернативу незалежності, що не здійснилася. В умовах непу, внутрішньопартійної боротьби допускалися елементи демократії. Уперше за довгі роки українська культура отримала державну підтримку. Негативне ставлення до радянської влади, до її політики спричинило значну еміграцію діячів літератури і мистецтва (В. Винниченка, С. Черкасенка, Т. Шаповала, Д. Донцова, М. Садовського, О. Олеся). Твори письменників-емігрантів донедавна замовчувалися або спотворювалися, вони були огульно зараховані до буржуазно-націоналістичних, контрреволюційних. У свою чергу стара інтелігенція, в тому числі і художня, не влаштовувала нову владу ні кількісно, ні за своїм світоглядом. Було поставлене завдання виховання, підготовки робітничо-селянської інтелігенції, якій повинні бути властиві ідейність, старанність, конформізм. Культура ставала частиною політики правлячої партії, мала виконувати її соціальне замовлення, суворий партійно-державний контроль став всеохоплюючим. Політика «українізації».

Радянська влада в галузі ідеології, культури проводила політику коренізації, яка в Україні отримала назву українізації. Українізація передбачала підготовку, виховання і висунення кадрів корінної національності, організацію шкіл всіх рівнів, установ культури, видавництво газет, журналів і книг українською мовою. Проведення політики українізації враховувало два аспекти:

- 1) українізація як така;
- 2) створення необхідних умов для всебічного культурного і духовного розвитку національних меншин.

Українізація дала позитивні результати. Якщо у 1928 році питома вага газет українською мовою становила 56% загальних тиражів, то у 1930 р. — 89%. Вже у 1924–1925 рр. було виділено 13 національних районів, в тому числі німецькі, болгарські, польські та єврейські. Одним з центрів українізації став Народний комісаріат освіти, який очолювали Григорій Гринько, Олександр Шумський, Микола Скрипник. При всій гостроті суперечок, які ведуться зараз про оцінку радянського етапу української історії, успіхи у сфері освіти визнаються найбільше. Ліквідація неписьменності у 20-і роки, зростання загальної і професійної культури,

прогрес науки обумовлювалися, зокрема, досить стрункою державною системою освіти. Серйозні успіхи були досягнуті в ліквідації неписьменності. Активно діяло добровільне товариство «Геть неписьменність!», до початку 1930 року в Україні було близько 30 тисяч пунктів ліквідації неписьменності з контингентом 1,6 мільйона учнів. Відразу після закінчення війни робилися енергійні заходи з подолання безпритульності. Широку популярність отримали досвід та ідеї педагога А. Макаренка. У 1923–1924 роках зростали асигнування держави на освіту, що сприяло розширенню шкільної мережі. Тоді в Україні працювало майже 16 тисяч початкових і семирічних шкіл, в яких навчалося понад 1,5 мільйона учнів. У 1926–1927 навчальному році в містах і селищах міського типу виник новий тип шкіл — фабрично-заводська семирічка, яка давала учням загальну і політехнічну освіту, готувала їх до продовження навчання в школах фабрично-заводського учнівства, в профшколах і технікумах. Трохи раніше були організовані трирічні загальноосвітні школи сільської молоді. У цих школах загальна освіта в обсязі програми 5—7 класів поєднувалася з теоретичним і практичним вивченням сільського господарства. У 1934 році для всього СРСР було встановлено декілька типів шкіл: початкова (1—4 класи), семирічна (1—7 класів) і середня (десятирічна). Була введена обов'язкова початкова освіта. В Україні розвивалася і середня спеціальна освіта (професійні училища і технікум). Якщо в 1927 році середніх спеціальних навчальних закладів було 158, в яких навчалася понад 31 тисяча чоловік, то в 1940 р. їх було 590 з числом учнів майже 400 тисяч. Кількість студентів вищих навчальних закладів зростала не тільки за рахунок випускників шкіл, але і за рахунок підготовчих курсів, відкритих в 1919 році, робітничих факультетів, заснованих в 1921 році. Університети були реорганізовані в інститути народної освіти медичного, технічного, фізичного, агрономічного, педагогічного профілю. Більшість студентів складали діти робітників та селян. Великими центрами освіти традиційно були Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, де в 1933 році відновили університети. У 1938 році в Україні було майже 130 вишів з кількістю студентів 124 тисячі. Серед нових вишів був Донецький індустріальний, утворений за рахунок злиття в 1935 році гірничого і металургійного інститутів, Донецький медичний інститут.

Наука.

Результатом і разом з тим базою для подальшого розвитку культури в повній мірі стала українська наука, як фундаментальна, так і прикладна. У розвитку української науки найактивнішу участь взяли видатний природознавець зі світовим ім'ям В. Вернадський, мікробіолог і епідеміолог Д. Заболотний, математик М. Крилов, економіст М.

Туган-Барановський, гігієніст та епідеміолог О. Корчак-Чепурківський, літературознавець С. Єфремов, О. Богомолець, який працював в галузі експериментальної патології, Є. Патон, який запропонував принципово нові методи електрозварювання. Ці та ряд інших вчених широко відомі за межами України. Серед гуманітарних підрозділів Академії наук особливу активність виявила історична секція, роботу якої очолив М. Грушевський, який в 1924 повернувся з еміграції. Він реорганізував роботу секції, створив науково-дослідну кафедру історії України, очолив Археографічну комісію, редагував журнал «Україна», «Наукові збірники» історичної секції. Медична наука в Україні розвивалася організаційно, якісно і кількісно. У 1921 році в Академії наук була організована кафедра народного здоров'я і соціальної медицини з кабінетом профілактичної медицини. У 1929 році був заснований інститут мікробіології та епідеміології, в 1930 у Києві став працювати великий науковий центр з вивчення проблем патологічної фізіології. Великою популярністю, заслуженим світовим авторитетом користувалися терапевтичні школи Микола Стражеско (кардіологія, ревматизм, сепсис, клінічна гематологія), Ф. Яновського (туберкульоз, захворювання нирок), офтальмологічна школа В. Філатова.

Література.

Після революції особливим драматизмом і складністю в Україні, як і у всьому СРСР, відзначався літературний процес. З'явився такий напрям, як пролеткультівство. Це була лівацька течія, теоретики якої заперечували значення класичної спадщини, пропагували створення «лабораторним шляхом» «чисто пролетарської культури», яка відповідала б «пролетарській психіці». В Україні теоретиками й активними пропагандистами пролеткультівських теорій були В. Блакитний, Г. Михайличенко, М. Семенко, М. Хвильовий. Ці теорії були досить суперечливі. Так, деякі лідери українських пролеткультівців (М. Хвильовий, В. Сосюра, М. Йогансен), з одного боку, проголошували ідеї, які можна назвати космополітичними, а з іншого, підкреслювали особливе значення використання й розвитку української мови, виступали проти насильної русифікації. Український футуризм — який виник ще до революції, у перші післяреволюційні роки активізував свою діяльність. Оформилися організації футуристів. У 1922 у Києві вони створили «Аспанфут» («Асоціація панфутуристів»), у Харкові діяв «Ком-Космос», в Одесі — «Юголіф». Футуристи войовничо нападали на прихильників традиційних форм в літературі і мистецтві, пропагували урбанізацію культури й експериментаторство, європеїзацію та модернізацію змісту і форми українського мистецтва. У рядах футуристів було відносно багато колишніх символістів (О. Слісаренко, В. Ярошенко, М. Терещенко). Ще в роки революції на чолі з М. Зеровим

виникла група поетів і літературознавців, які орієнтувалися на створення високого гармонійного мистецтва на основі освоєння класичних зразків світової літератури (М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара). Пізніше опоненти цієї групи назвали їх «неокласиками». У першій половині 20-х років з'являється «теорія боротьби двох культур» (української і російської), яку активно відстоював один з лідерів комуністичної партії України Д. Лебідь. Прихильники цієї теорії розглядали українську культуру як відсталу, селянську, заперечували необхідність її розвитку. Ця теорія на практиці могла поглибити розрив між робітниками і багатомільйонною селянською масою, вона зміцнювала платформу двох національних таборів — російського й українського, озброюючи кожний з них ідеєю боротьби до повної перемоги «свої» культури. Ця теорія була засуджена на офіційному рівні. Різноманітність пошуків шляхів ідейної художньої виразності вилилася у виникненні цілого ряду літературно-художніх об'єднань. Насамперед це Спілка селянських письменників «Плуг» (А. Головка, О. Копиленко, П. Панч, П. Усенко). У своїй платформі ця Спілка ставила завдання спрямовувати творчість на організацію психіки і свідомості селянської маси, сільської інтелігенції в дусі пролетарської революції. Учасники Спілки пролетарських письменників «Гарт», серед яких були В. Сосюра, І. Кулик, М. Хвильовий, П. Тичина, Ю. Смолич, підкреслювали свою підтримку комуністичної партійності, а, з іншого боку, головний теоретик «Гарту» — В. Блакитний — говорив про створення «комуністичної культури, культури загальнолюдської, інтернаціональної і безкласової». Лідери «Гарту», виходячи з того, що культура — явище цілісне, вважали, що їх організація повинна об'єднувати діячів музики, театру, малярства. «Гарт» розпався в 1925, коли помер його головний організатор В. Блакитний. У 1927 був створений ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників). Помітну роль у розвитку художньої культури відіграла Спілка письменників «Західна Україна» (М. Ірчан, Ф. Малицький, А. Турчинська). Гострій критиці в офіційній пресі, літературознавстві була піддана ВАПЛІТЕ (Вільна Академія Пролетарської Літератури, 1925—28 рр.), яка була створена з ініціативи М. Хвильового як альтернатива масовим і підлеглим владі офіційним організаціям. Вона виступала проти примітивізації літературної творчості і культури загалом, наполягала на європейській орієнтації, що виразилося у лозунгу: «Геть від Москви». Пізніше — в 1930-31 рр. — в Харкові з ініціативи М. Корчак-Чепурківського, Хвильового та ін. «ваплітян», харківських письменників з організації «Молодняк» було створене і діяло літературне об'єднання «Пролітфронт». Мета його полягала в намаганні об'єднати всі найкращі літературні сили, створити можливості для

вільного, нерегламентованого компартією розвитку української літератури. «Пролітфронт» ідейно протистояв офіційній Всеукраїнській Спілці Пролетарських Письменників, мав свій друкований орган — щомісячний літературно-критичний журнал «Пролітфронт», де друкувалися М. Хвильовий, П. Тичина, Ю. Яновський, Остап Вишня, Петро Панч та інші. Внаслідок політичного та адміністративного тиску «Пролітфронт» було ліквідовано. У цей час продовжувалася боротьба за збереження і розвиток української мови, яка як і раніше зазнавала нападок. Російський письменник Ф. Гладков заявив, що ця мова (язык) «... покryвся уже прахом». М. Горький виступав проти перекладу роману «Мать» на українську.

Небувалу популярність у 20-і роки набуває театральне мистецтво. Справжньою творчою лабораторією став театр Леся Курбаса «Березіль». Режисер виводив український театр на шлях європейських пошуків нових засобів виразності. Не випадково макети театального об'єднання «Березіль» отримали золоту медаль на Всесвітній театральній виставці у Парижі в 1925 році. Тут були вперше поставлені п'єси видатного драматурга М. Куліша «Народний малахій», «Мина Мазайло». Всесвітня слава прийшла до одного з фундаторів українського кіномистецтва [О. Довженка](#) разом з фільмами «Звенигора», «Арсенал», «Земля». Стилїстика, створена Довженком, поклала початок напрямку, який визначають як «український поетичний кінематограф».

Скульптура.

У розвитку скульптури головний акцент робився на її пропагандистських, ідеологічних можливостях. Практично в кожному місті, селищі міського типу були поставлені пам'ятники В. Леніну. У конкурсах на проект пам'ятника Т. Шевченку взяли участь скульптори різних регіонів СРСР. Переміг М. Манізер, пам'ятник якого у 1935 встановлений в Харкові, він — автор пам'ятників Т. Шевченку у Києві і Каневі. На Донбасі добре відомий пам'ятник Артему І. Кавалерідзе.

Музика

Позивним було музичне життя України. Були створені Республіканська капела під керівництвом О. Кошиця, капела «Думка», які багато зробили для пропаганди української музики. Почалася діяльність музично-театального інституту в Києві, перша оперна трупа з'явилася в Києві і Харкові. Із трагічною загибеллю М. Леонтовича у Києві було створено Музичне товариство імені Миколи Леонтовича, у якому згуртувалися такі відомі музиканти, як Борис Лятошинський, Гнат Хоткевич і Григорій Верьовка, а також і митці з інших видів мистецтв — літератор Павло Тичина, театральний режисер Лесь Курбас, художник Юхим Михайлів та багато інших. У цей період проходив був процес

жанрового збагачення української музики. Це значною мірою пов'язане з творчими пошуками Л. Ревуцького, В. Косенка, Б. Лятошинського, О. Чишка. Високого рівня досягла українська виконавча культура. Серед виконавців широко відомими були співаки М. Литвиненко-Вольгемут, [І. Паторжинський](#), [О. Петрусенко](#), З. Гайдай, [Б. Гмиря](#).

Розвитку української музики, як і культури загалом, заважала політика влади з її пропагандистським ставленням до мистецтва, бюрократичною регламентацією, утилітаризмом і недовір'ям до «буржуазної естетики». Виникла велика кількість музичних об'єднань, які часто вороже ставилися один до одного без достатніх на те причин і діяли на кон'юнктурній основі.

Архітектура.

Архітектура пройшла досить складний шлях розвитку. Головні якості архітектури — це користь, міцність, краса (функціональне, конструктивне, естетичне). У цей період робилися спроби абсолютизувати одне з них, що знижувало рівень архітектурних творів взагалі. В українській архітектурі помітний слід залишили такі напрями, як раціоналізм — це прагнення знайти раціональні начала в образному аспекті архітектури, максимально освоїти досягнення сучасної науки і техніки; конструктивізм — спроба створити життєвий простір за допомогою нової техніки, її логічних доцільних конструкцій, а також естетичних якостей таких матеріалів, як метал, дерево, скло. У практиці конструктивізму були частково реалізовані гасла виробничого мистецтва. Прикладом раціоналізму є будівля головпоштамту у Харкові, яка розташована на площі Незалежності, а також комплекс адміністративних будівель («Держпром»), який фахівці відносять як до раціоналізму, так і до конструктивізму, оскільки ці течії досить близькі. Українське бароко було значною мірою витіснене, хоча окремі будівлі в цьому стилі ще будувалися (Сільськогосподарська Академія у Києві). У 1929 багаторічна внутрішньопартійна боротьба у СРСР завершилася повною перемогою Ялового Олександра і його прихильників.

Встановилася тоталітарна диктатура. Для культури це мало трагічні, руйнівні наслідки. Культура, як і всі сфери суспільного життя, була поставлена під жорсткий ідеологічний і адміністративний контроль. Крок за кроком згорнули політику українізації. На початку 30-х років з метою полегшення контролю над розвитком культури були створені Спілки письменників, композиторів, художників, архітекторів. Було покладено кінець стилістичним, художнім пошукам, встановлена цензура, перервані контакти з діячами культури інших країн, в тому числі українськими емігрантами. У 1932 р. з'явився термін «соціалістичний реалізм», який був проголошений єдиним правильним методом літератури і мистецтва, що збіднювало, звужувало творчий процес.

Прославлення міфічних досягнень, лакування дійсності, фальсифікація історії стали органічними якостями ідеологізованої літератури. Були зупинені авангардні пошуки й експерименти, які у всьому світі продовжували залишатися магістральною лінією розвитку мистецтва. Диктувалося верховенство історико-революційної, виробничої тематики. У живописі такі жанри, як натюрморт, пейзаж, портрет, відсувалися на другий план тому, що вони ніби не несли класового навантаження. В архітектурі провідним стилем став неокласицизм, який повинен був відображати стабільність режиму, непохитність влади. Найвідомішою будівлею, побудованою в стилі неокласицизму, є споруда Верховної Ради у Києві.

Репресії проти митців

Щоб придушити вільну думку, викликати страх, укріпити покору, сталінський режим розгорнув масові репресії. У сучасну публіцистику, наукову літературу увійшов образ «розстріляного відродження». У 1930 р. був організований судовий процес над Спілкою визволення України, яка нібито була створена для відділення України від СРСР. Головні обвинувачення були висунені проти віце-президента Всеукраїнської Академії наук С. Єфремова. Перед судом постало 45 чоловік, серед яких були академіки, професори, вчителі, священнослужитель, студенти. Були винесені суворі вироки, хоча насправді ніякої підпільної організації не існувало. Подальші арешти в середовищі діячів науки і культури і жорстокі розправи проводилися без відкритих процесів. Закрили секцію історії Академії наук, був арештований М. Грушевський. Його незабаром звільнили, але працювати перевели до Москви. Туди ж перевели і кінорежисера О. Довженка. Обвинувачення в буржуазному націоналізмі було висунене проти наркома освіти М. Скрипника — старого більшовика, одного з керівників Жовтневого повстання. Він був одним з небагатьох, хто не побоявся відкрито виступити з критикою сталінських методів, відстоював політику українізації. У 1933 напередодні арешту Скрипник застрелився. У 1938–1954 роках було репресовано майже 238 українських письменників, хоча багато з них були прихильниками радянської влади, воювали за неї, відбулися як письменники вже після революції. За підрахунками істориків літератури, з них 17 розстріляні, 8 покінчили життя самогубством, 16 пропали безвісти, 7 померли в ув'язненні. Зазнавав арешту М. Рильський, 10 років провів у таборах за обвинуваченням в участі у міфічній Українській військовій організації [Остап Вишня](#), були розстріляні Г. Косинка, М. Зеров, М. Семенко. Покінчив життя самогубством М. Хвильовий, який мужньо намагався врятувати багатьох товаришів. Закрили театр «Березіль», арештували і розстріляли всесвітньо відомого режисера Л. Курбаса. Жорстокої розправи зазнали митці кобзарського цеху. За

різними підрахунками упродовж 1930-х років московською владою було розстріляно від 200 до 337 кобзарів, бандуристів та лірників, серед загиблих — композитор і мистецтвознавець, засновник харківської школи бандури Гнат Хоткевич. Про масштаби репресій говорить і такий факт: з 85 вчених-мовознавців репресували 62. Лише наркомат освіти «очистили» від 2 тисяч співробітників. Примусова колективізація, загибель мільйонів селян під час голодомору завдало нищівного удару українській культурі в цілому, бо українське село — носій і хранитель традиційної народної культури, звичаїв, хранитель мовних традицій. Гонінням піддалася і церква. На межі 20-30-х років були арештовані керівники і заборонена Українська автокефальна церква, яка була створена на хвилі національного революційного піднесення. Така ж доля спіткала після II світової війни Українську греко-католицьку церкву в Західній Україні. Усього в 1917–1939 рр. було зруйновано 8 тисяч церковних споруд — більше половини всіх храмів. Величезну повагу викликають ті люди, які, усвідомлюючи небезпеку для себе особисто, допомагали іншим. В. Вернадський намагався врятувати свого багаторічного соратника, секретаря Всеукраїнської Академії наук філолога і видатного сходознавця А. Кримського. Коли у Харкові висунули обвинувачення проти Л. Д. Ландау (майбутнього лауреата Нобелівської премії), директор Інституту фізичних проблем П. Л. Капіца запросив його до Москви, а пізніше домогся звільнення його з-під арешту. І все ж навіть у таких найважчих умовах не можна говорити про припинення розвитку української культури. Зростало міське населення, держава продовжувала розвиток системи освіти, охорони здоров'я, створювалися нові наукові установи, без чого неможливо було б здійснення індустріалізації, зміцнення обороноздатності при зростанні зовнішньої загрози.

Роки війни.

Важким випробуванням для українського народу стала Друга світова війна. Особливості культурних процесів воєнних років повністю диктувалися екстремальними умовами часу. На службу фронту була поставлена наука. Вірші, статті українських літераторів на захист Вітчизни з'явилися в газетах вже в перші дні війни. Це такі твори, як «Ми йдемо на бій» П. Тичини, «Клятва» М. Бажана, вірші Л. Первомайського. Частина письменників перебувала в евакуації, деякі залишилися на окупованій території, більшість же була на фронті, активно співпрацювали з армійською, фронтовою, республіканською періодикою («За Радянську Україну!», «За честь Батьківщини!»). З Москви українською вела передачі радіостанція «Радянська Україна» (П. Панч, О. Копиленко, Д. Білоус). У Саратові була організована робота радіостанції ім. Т. Шевченка (Я. Галан, К. Гордієнко, В. Владко). Діяла

пересувна прифронтова радіостанція «Дніпро». У воєнні роки одним з головних жанрів стала публіцистика. Офіційні органи, зокрема Спілка письменників України, деякі редакції знаходились в Уфі. Там видавався тижневик «Література і мистецтво», з 1943 р. поновився випуск журналів «Україна» і «Перець». Було випущено декілька книг: «Україна у вогні», «Україна звільняється». Видавнича діяльність не обмежувалася сучасністю. Великими тиражами вийшли твори українських класиків. У роки війни українські письменники створили такі твори, як «Україна у вогні» О. Довженка, який виявив себе як талановитий публіцист, «Похорони друга» П. Тичини, «Мандрівка в молодість» М. Рильського, «Ярослав Мудрий» І. Кочерги, поетичний цикл «Україно моя!». Переваги цих творів були очевидні в порівнянні з риторично-офіційним тоном більшості поетичних і прозаїчних творів 30-х років. Значний розвиток в роки війни отримує документальне кіно. Кінооператори здійснили справжній подвиг, донісши людям і залишивши нащадкам безцінні свідчення історії. О. Довженко зняв документальні стрічки «Битва за нашу Радянську Україну», «Перемога на Правобережній Україні». Трагічною помилкою стали спроби налагодити видавничу діяльність, оживити літературне життя в умовах окупації у Києві, Харкові, Львові. Деякі письменники вважали, що співпраця з окупаційною владою ослабить тиск на національну культуру. Однак ці надії не виправдалися. Так, у Києві були закриті «Українське слово» і «Литаври», а їх організатори, члени ОУН, О. Теліга та І. Ірлявський страчені гестапо. Тема війни ніколи вже не залишала літературу і мистецтво. Роман «Прапороносці» прославив ім'я О. Гончара. Війні присвячені найяскравіші твори українського художнього кіно.

Повоєнні роки.

Після війни було відновлене переслідування та ідеологічний тиск, нова хвиля боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» припадає на 50-і роки. Це відбилося, зокрема, в таких документах ЦК КП(б) України, як "Об искажении и ошибках в освещении истории украинской литературы в «Очерке истории украинской литературы», про журнали «Вітчизна» і «Перець». У 1947 на пленумі Спілки письменників України огульній, кон'юнктурній критиці були піддані романи Ю. Яновського «Жива вода», І. Сенченка «Його покоління», повість П. Панча «Блакитні ешелони». У 1951 р. була розгорнута гучна кампанія проти вірша В. Сосюри «Любіть Україну», в якому нібито повністю був відсутній класовий підхід. Критики зазнавала з цих же позицій творчість М. Рильського, а С. Голованівського звинувачували в «безрідному буржуазному космополітизмі». Були проведені кампанії по розвінчуванню кібернетики і генетики як буржуазних наук, що зумовило відставання вітчизняних вчених від світового рівня.

1960—1980-і роки.

60-80-ті роки зовні виглядають найбільш стабільним часом радянської історії, але і вони пронизані глибокими внутрішніми протиріччями. З приходом до влади М. Хрущова політична обстановка в країні поступово змінюється, настає «відлига». Свою назву цей час отримав за повістю І. Еренбурга, яка дуже точно передала зміст епохи. Це — деєталінізація суспільного життя, певна демократизація, реабілітація засуджених, повернення багатьох імен, певна свобода творчості, що породило безліч надій. Однак реформи до кінця доведені не були, корінних змін політичного устрою не сталося, дуже швидко почався відкат перетворень, що призвів до «застою». Проте для культури хронологічно короткий період «відлиги» мав величезне значення і далекосяжні наслідки. Атмосфера кінця 50-х років привела до формування цілого покоління так званих «шестидесятників» — вчених, письменників, художників, які відзначалися непримиренністю до ідеологічного диктату, повагою до особистості, прихильністю до національних культурних цінностей, ідеалів свободи. По-різному складалися їх стосунки з владою, але загалом творчість цього покоління визначила шляхи всього подальшого розвитку української культури. У кінці 50-х років на державному рівні було усвідомлене і визнане відставання Радянського Союзу від провідних західних країн, що вступили до того часу в етап науково-технічної революції. В державній політиці стали приділяти особливої уваги розвитку науки, створювалася безліч нових галузевих науково-дослідних, проектно-конструкторських інститутів, збільшилася кількість періодичних видань, у великих економічних центрах — Харкові, Львові, Донецьку відкрилися відділення Академії наук УРСР. Розвивалася система освіти. У 1959 році обов'язковою стала восьмирічна освіта, в 1977 — середня. Всесвітньо відомим став Інститут електрозварювання імені Є. Б. Патона, який перетворився на науково-виробниче об'єднання, куди входили науково-дослідний інститут, конструкторське бюро, два дослідних заводи. Тут було запатентовано понад 400 винаходів, розроблені методи зварювання і різання електронним променем, лазерної обробки. При створенні англо-французького літака «Конкорд» була використана патонівська технологія виплавки сталі особливо високої якості. Київським Інститутом надтвердих матеріалів були розроблені карбоніт, кіборит. Їх промислове виготовлення було налагоджене на Львівському заводі штучних алмазів. Крім того, в Києві створена перша в історії людства «Енциклопедія кібернетики» (видана 1973 р. українською мовою), в Харківському відділенні АН України зразу ж за американськими вченими Чиказького центру (піонерами в цій галузі) розщеплено атом. З початком космічної ери найкращі машинобудівні підприємства України стають

частиною ракетно-космічного комплексу. Величезний внесок у розвиток фундаментальних і прикладних наук внесли математик М. Боголюбов, математик і кібернетик В. Глушков, конструктори космічних апаратів С. Корольов (генеральний конструктор), М. Янгель та В. Глушко, генетик І. Шмальгаузен, офтальмолог В. Філатов, кардіолог М. Амосов, нейрохірург М. Бурденко та інші. Однак збереження чисто адміністративного централізованого управління, системи оцінки тільки за кількістю виробленої продукції — так званому «валу» приводили до повної економічної незацікавленості підприємств у технічних новинках. Тому дуже часто виходило, що винаходи, зроблені в нашій країні, за кордоном знаходили ширше застосування. Один з характерних прикладів — технологія безперервної розливки сталі у металургії. Перша така установка була запущена на Донецькому металургійному заводі. До середини 80-х років частка такої технології в Україні становила близько 10%, в той час як Японія, Франція, Німеччина перейшли на неї майже повністю. В освіті кількісний ріст не супроводжувався такою ж якістю. Скорочувалася сфера застосування української мови. Найкращі наукові сили, величезні кошти, передові технології концентрувалися у військово-промисловому комплексі. Обмеженим був доступ до зарубіжної інформації. Науково-технічне відставання України, як і в цілому СРСР, з середини 70-х років перетворилося на стадіальне, оскільки у розвитку найбільших капіталістичних країн, передусім США, почалася нова ера, для визначення якої використовують різні терміни — постіндустріальна, інформаційна, комп'ютерна. Поступально, але суперечливо розвивалися всі сфери художньої творчості. Найбільш повно характерні риси епохи відобразила література. З одного боку, в художній прозі стали утверджуватися аналітичність, проблемність, відхід від описовості, звернення до сфери тонких почуттів, співвідношення морального і духовного. Насамперед це стосується творчості О. Гончара, П. Загребельного, Ю. Збанацького, В. Козаченка. 60-70-і роки, за оцінкою авторів «Історії української літератури XX століття», були періодом «плідним, хоч і суперечливим, періодом поглиблення її гуманістичних основ, посилення аналітичного й синтезуючого начал, утвердження нових форм, стилів, засобів». На повний голос заявили про себе Іван Драч, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Микола Вінграновський. Склалася школа українського літературного перекладу, яка має високий міжнародний авторитет. У той же час творчість продовжувала жорстко регламентуватися, зазнавати цензури, новаторство часто діставало негативну оцінку у офіційній критиці. Українські читачі, як і раніше, були відлучені від творчості письменників, які емігрували з України і продовжували писати за кордоном. Особливе

місце серед письменників-емігрантів займає Іван Багряний. До війни він зазнавав репресій, у Німеччині в 1948 р. організував Українську революційно-демократичну партію, яка боролася за національне звільнення України. Романи І. Багряного «Тигролови», «Сад Гетсиманський», «Людина біжить над проваллям», його повісті, поеми, публіцистика тільки в наші дні стали надбанням читача, були оцінені критиками як серйозний внесок в українську культуру. Саме в колах інтелігенції виникає опозиційний рух, названий дисидентським, члени якого головним своїм завданням вважали відстоювання прав людини: свободу слова, свободу совісті. У 1976 р. була створена Українська Гельсінська спілка. На Донбасі пройшла молодість поета В. Стуса, чия доля набула символічного значення. Він закінчив Сталінський педінститут, працював учителем у Горлівці, перекладачем у газеті «Соціалістичний Донбас». Вже перші проби пера показали, що з'явився неабиякий поет з загостреним сприйняттям дійсності, з прекрасним знанням української мови. Активна громадянська позиція привела В. Стуса у ряди «дисидентської» інтелігенції Києва. У 1972 році він був арештований «за антирадянську агітацію» і «наклепницькі мотиви в творчості», відсидів 5 років і в 1980 році отримав другий строк — 15 років. Правдиве відображення життя колгоспників, протест проти політичних репресій — цього вистачило, щоб знищити поета. Він трагічно загинув у таборі для політв'язнів на Уралі в 1985 р., не доживши до радикальних змін:

Народе мій! До тебе я повернусь

І в смерті обернуся до життя!

У 1990 р. посмертно В. Стус був реабілітований, йому була присуджена Державна премія імені Т. Г. Шевченка.

Малярство.

Негативні тенденції характеризували розвиток українського малярства, де насаджувався народницький академічний стиль XIX століття, догматичність, переважала зображувальність над виразністю. Крім того, відповідно до гасла про те, що мистецтво повинне бути зрозумілим «широким масам трудящих», на творчий експеримент, пошук нових форм була фактично накладена заборона. У той же час продовжували свою творчість такі видатні художники, як О. Шовкуненко, Т. Яблонська, М. Дерегус, В. Касьян.

Музика.

1960-ті роки відзначаються проривом української композиторської школи на світову арену, опануванням новітніх течій європейської музичної культури. У Києві створюється група митців «Київський авангард», до якої увійшли такі згодом відомі митці, як Валентин Сильвестров, Леонід Грабовський та Віталій Годзяцький. Проте через

розходження з ретроградними тенденціями офіційних музичних кіл СРСР члени «Київського авангарду» зазнавали різного роду утисків, що врешті-решт призвели до розпаду цієї групи. У ці ж роки продовжують працювати такі композитори як Платон і Георгій Майбороди, К. Данькевич, на цей період припадають останні дві симфонії Б. Лятошинського. Світове визнання отримала національна школа вокального мистецтва. Яскраві імена української оперної сцени — А. Солов'яненко, Д. Гнатюк, Б. Руденко, Є. Мірошніченко. Визначною подією музичного життя стала постановка опери Д. Шостаковича «Катерина Ізмайлова» у Києві 1965 року.

Кінематограф.

Особливого розвитку в ці роки досяг український кінематограф. Його вершини — фільми О. Довженко «Україна в огні», С. Параджанова «Тіні забутих предків», Л. Осика «Захар Беркут», Ю. Ілленка «Білий птах з чорною ознакою», Л. Бикова «В бій ідуть одні старики», [І. Миколайчука](#) «Вавилон ХХ». У той же час на екран не допускалися неприйнятні для режиму фільми, майстрам нав'язувалася тематика. Протягом останніх 50 років швидко зростали міста, вони набували нового вигляду, йшло масове будівництво. Однак, за невеликими винятками, переважало панування типової забудови, втрата багатьох народних традицій, відсутність сучасних будівельних технологій, бідність дизайну характеризували стан архітектури.

Таким чином, при значних досягненнях України до середини 80-х років в культурі, як і в інших сферах життя, стала очевидною глибока системна криза.

Культура напередодні Відродження.

Релігійне відродження.

З проголошенням незалежності України відбувся розкол у православній церкві. Склалися три православні конфесії: Українська православна церква Московського патріархату, Українська православна церква Київського патріархату і Українська автокефальна православна церква. Відновлена діяльність Української греко-католицької церкви, крім того існують римсько-католицька церква, 32 напрями протестантства (баптисти, адвентисти сьомого дня, Свідки Єгови тощо), общини юдеїв, іслам, нетрадиційні культи (РУН-віра, кришнаїти, буддисти). Релігійним общинам повернені націоналізовані в минулому будівлі. Відновлено шедевр української храмової архітектури — Михайлівський золотoverхий собор, а також Успенський собор Києво-Печерської лаври.

Екологічне відродження.

У післячорнобильську епоху відзначилось зростання екологічної свідомості населення, що вилилось у зростання, також, і політичної активності суспільства.

Культура незалежної України.

Після початку проведення політики перебудови, гласності і демократизації в Україні відбувається широке національно-демократичне піднесення. З середини 80-х років в умовах піднесення національної самосвідомості, становлення демократії багато українських літераторів активно включилися у громадсько-політичне життя. У 1989 р. було засноване Товариство української мови імені Т. Шевченка, метою якого стало утвердження української мови у всіх сферах суспільного життя, її всебічного розвитку, охорона чистоти і самобутності мови. Відбувається справжній газетно-журнальний бум. Народ наново відкриває свою історію, проходять широкі дискусії про гетьмана І. Мазепу, про діяльність Центральної Ради, радянсько-німецький договір 1939, уперше публікуються матеріали про голод 1932—1933 рр. Друкуються раніше заборонені книги, виходять на екрани фільми. Встановлюються перші контакти з діаспорою. Творча інтелігенція взяла активну участь у створенні Народного Руху України. Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. почався новий етап розвитку українського суспільства. Україна стала суверенною демократичною державою, почалися радикальні реформи. Головною особливістю сучасного періоду можна вважати його перехідний характер. Ми можемо говорити про те, що в суспільстві склалася нова соціокультурна ситуація, яка характеризується іншими соціально-економічними умовами, формами власності, характером стосунків між людьми, соціальною структурою, системою цінностей. Принципово новий статус в наші дні отримала національна культура. У той же час серйозно впливає на всі сфери суспільного життя економічна криза, яку переживає наша Україна в кінці ХХ століття. Одним з найважливіших для розвитку культури є питання про національну мову. У 1989 р. Верховною Радою був ухвалений «Закон про мови в Українській РСР». Статус української мови як державної закріпила Конституція України. З прийняттям нового законодавства почався процес переходу на українську мову державних органів, засобів масової інформації, установ культури, освіти. Життя вже виявило багато труднощів, які стоять на цьому шляху. За переписом 1989 р. українці становили 72% населення республіки, серед них рідною українську мову назвали 67%, російська мова переважає на сході України, в Криму. Але дуже показовим є ставлення росіян в Україні до української освіти своїх дітей — за даними американського соціолога І. Бремера (1994), 54% росіян у Львові і 65% у Києві згодні з тим, щоб їхні

діти навчалися в українських школах і майже всі росіяни у Львові та Києві (відповідно 96 та 91%) визнають, що їхні діти повинні вільно володіти українською мовою. У Симферополі так думають 54% росіян. Це по суті говорить про підтримку процесу еволюційної українізації неетнічними українцями. Фінансові проблеми перешкоджають збільшенню тиражів українських книг, комерційна література в основному привозиться з Росії. Тобто очевидно, що для успішного розв'язання проблеми не досить адміністративних заходів, а потрібна культурно-просвітницька робота, державна економічна підтримка. Скорочуються тиражі книг. Оптимальним показником вважається, коли на душу населення друкується 12—14 книг на рік. Якщо в 1991 р. в Україні цей показник становив 3,6, то в кінці 90-х — 0,99. Населення значною мірою позбавлене можливості читати періодику (зараз в Україні тільки близько 8% сімей передплачують газети або журнали). У 1999 р. в більш ніж 60% середніх навчальних закладів викладання здійснювалося державною мовою, за винятком декількох регіонів. У системі середньої освіти зникла одноманітність. З'являються авторські школи. Особливий розвиток отримали нові види середніх навчальних закладів з ранньою профілізацією — гімназії, ліцеї. Діє програма державної підтримки обдарованих дітей. В 2000 р. почато перехід на 12-річну середню освіту. Однак соціальне розшарування населення все частіше додає системі освіти по суті становий характер. Державні школи зазнають фінансових труднощів, вчителям нерегулярно виплачується зарплата. Практично зникла система професійного навчання, оскільки промисловість неспроможна фінансувати ПТУ. Масово закрилися дитячі садки. Реформується система вищої освіти. Для підвищення її рівня введена система акредитації. Найбільші навчальні заклади отримують статус Національних. Наприклад, Національний Київський університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія». Крім державних, з'являється велика кількість комерційних вузів. Внаслідок цього кількість різного роду інститутів, академій, університетів зростає майже вдвічі.

За роки незалежності розширилися культурні контакти з різними країнами. Це сталося завдяки роботі різних міжнародних фондів, можливості поїздок, спільним проектам. Були видані твори письменників, які працювали в еміграції, з'явилася перекладна література провідних закордонних істориків-українознавців (у 1993 р. українознавство викладалося у 28 університетах і коледжах США і в 12 університетах Канади). Попри фінансові та інші труднощі розвивається українська наука. Україна бере участь у найбільших міжнародних програмах століття, наприклад, космічних програмах «Морський старт», «Глобалстар». А також у космічних програмах «Спектр», «Марс-96»,

«Шатл-97», «Океан», «Природа». Вперше запрацювала національна українська станція в Антарктиді. В той же час на науковому потенціалі дуже серйозно відбилися економічні проблеми. Реструктуризація управління економікою, перехід одних підприємств у приватну власність, збитковість інших негативно позначилися на галузевих наукових і проектних інститутах. Державне фінансування науки скоротилося в чотири рази. В Україні широко завозиться електронна техніка, власна її розробка і виробництво не налагоджуються. Погіршення умов життя і роботи стало головною причиною того, що в 1992–1996 рр. за кордон виїхали тисячі наукових співробітників. З'явилося розділення культури на елітарну і масову. Україна зіткнулася з таким явищем, як американізація культури, що особливо відчувається в кінематографі (виробництво власних фільмів значно скорочене), популярної музики, літератури. Для багатьох людей відвідування театрів, музеїв, бібліотек, тим паче які-небудь поїздки стали недоступними. У зв'язку зі значним скороченням життєвого рівня (за рівнем життя Україна займає 95-е місце в світі, а понад половина населення живе нижче межі бідності), погіршенням медичного обслуговування, зростанням вартості ліків, ускладненням екологічної обстановки спостерігається збільшення захворюваності, смертності, зниження народжуваності.

Культура національних меншин України.

Національні меншини України отримали широку можливість задовольняти свої культурні запити. Виникли національні культурні товариства євреїв, греків, німців. Наприклад, радіо в Маріуполі регулярно веде передачі грецькою мовою (в Донецькій області понад 100 тисяч греків), створено грецький національний університет. Відбувається обмін культурними делегаціями. Відкрилися школи з польською, румунською, угорською та іншими мовами викладання. Особливої уваги вимагає проблема розвитку культури кримськотатарського населення. Зник державний контроль, який багато років тяжів над творчою інтелігенцією. Розширилися можливості гастрольної діяльності. Однак багато театрів, творчих колективів через скорочення державного фінансування виявилися у складній ситуації. Відбувається, з одного боку, усвідомлення необхідності їх підтримки органами влади, в тому числі місцевої, з іншого боку, йде пошук спонсорів, меценатів. Прикладом може служити Донецький оперний театр імені А. Солов'яненка, художнім керівником якого є В. Писарєв. Тут не припиняються прем'єри спектаклів, з успіхом проходять зарубіжні гастролі, організовуються національні і міжнародні фестивалі. Нові можливості відкриваються перед українською культурою в зв'язку з формуванням в Україні громадянського суспільства. Новий громадський

(так званий «третій» — на відміну від перших двох — державного та комерційного, бізнесового) суспільний сектор — це сума недержавних неприбуткових організацій, які сьогодні вже здатні впливати на хід суспільних, зокрема культурних процесів. Принципово змінилися відносини держави і церкви. Конституція України гарантує громадянам свободу совісті і віросповідання, зберігаючи відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Ці положення законодавства з тих, що декларуються, перетворилися на реальні. В Україні за станом на 1 січня 2000 р. діяло близько 22 тисяч релігійних організацій, які входять до 80 конфесій, течій і напрямів.

XX сторіччя в історії української культури, як і у всьому світі, повне протиріч, досягнень і втрат. Особливістю розвитку національної культури є визначальна роль політичного чинника. Основні його етапи збігаються з основними етапами політичної історії. Нові можливості відкриває перед культурою утворення української незалежної держави. Однак досі (до кінця XX століття) їх використання було утруднене кризою. Вихід з неї — завдання не тільки економіки, але